

Мельник Віктор Мирославович

*Кандидат політичних наук, асистент кафедри політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)*

<https://orcid.org/0000-0001-5640-0351>

e-mail: melnyk1996ethnology@gmail.com

**ВІД RES PUBLICA ДО STATO: АНТИЧНО-РИМСЬКА І
СЕРЕДНЬОВІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ «ДЕРЖАВНОСТІ» ТА
ЇХНІ РАННЬОМОДЕРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Резюме

Охарактеризовано значення понять status і stato у давньоримській політичній думці, з'ясовано історичні засади їхньої генези, диференційовано специфічні конотації, яких набували означені терміни в періоди Античності, Середньовіччя, раннього Нового часу. Зауважено, що іменник status початково не мав стосунку до «держави», але позначав приналежність індивіда до конкретної суспільної верстви, характеризувався соціально-економічним змістом, зберігаючи його впродовж пізньої Античності та Середньовіччя. На цьому тлі звертається увага на функціонування колегій у якості прототипів середньовічних цехів.

Артикульовано, що обидва європейські терміни (status і stato) не мали за часів Античності та Середньовіччя значення, тотожного сучасному розумінню «держави». Подібним поясненням варто наділити інший латинський термін — res publica. При цьому, особливу роль у формуванні засадничих понять давньоримської політико-правової думки відіграли мовні та світоглядні запозичення в етрусків.

Підкреслено: Римська імперія за доби принципату та доби доміанату формально позиціонувала себе «республікою» не лише за формою правління, але й ототожнювала саме поняття «держави» (грецькою — «політїї») з терміном res publica. Варто зауважити, що римська політична культура загалом негативно оцінювала давньогрецьку ідею «монархії», а отже римська державність ніколи не класифікувалася в якості монархічної або

автократичної. Цікаво, що інститути Римської імперії (та її візантійського продовження) номінально формувалися за допомогою демократичних процедур (типовий приклад — вибори імператора, схвалення імператорських рішень Сенатом).

Характеризуються «обмежений сюзеренітет» королів, герцогів, графів та «необмежений сюзеренітет» імператорів і римських понтифіків у Середні віки. Пояснюється значення термінів *State* і *État* у британській і французькій політичній думці протопарламентського періоду. Контекстуально розглядається підхід Жана Бодена щодо тлумачення «суверенітету». Обґрунтовується теза про тотожність «суверенітету» в термінології Жана Бодена поняттю «державність». Деталізується внесок Ніколо Макіавеллі у теорію держави. Акцентовано, що активне використання італійського поняття *stato* замість класичного *res publica* було наслідком популяризації макіавеллізму в європейських інтелектуальних колах. Насамкінець утверджується позиція про те, що термін *stato* за ранньомодерної доби набув конотації «секулярної держави» на противагу *res publica*, що репрезентувала ідею римської імперської традиції (*translatio imperii*) як передусім традиції християнської.

Ключові слова: status, держава, форма державного правління, республіка, принципат, Античність, Римська імперія, Середньовіччя, імператор, Римський Папа, сюзеренітет, васалітет, суверенітет, макіавеллізм.

Вступ

Оригінальна назва трактату «*Les six livres de la République*» (1576) Жана Бодена [1] в сучасних слов'янських перекладах частіше звучить як «Шість книг про державу», хоча коректне дослівне відтворення мало би підкреслити насамперед традиційне для середньовічного *Pax Christiana* поняття *Res Publica* («республіка») [2]. Проте, не слід забувати: семантичні особливості понятійного апарату того часу дозволяють прямо ототожнити античну і середньовічну «республіку» з модерною «державою» [3, р. 19-22].

До прикладу, написаний через сімнадцять років після укладення знакового для ранньомодерних політичних уявлень Като-Камбрійського мирного договору 1559 р. [4, s. 857-876], твір Ж. Бодена [1] позначав усі можливі форми та прояви державності якраз терміном «республіка» [5, р. 135-154]. У цьому контексті лексичну тотожність «державна = республіка» слід розуміти згідно з прямим латинським значенням *res publicae* — «спільна справа», «колективна річ» [6].

Краще осмислена сучасними політичними теоріями лексична одиниця *Stato* остаточно набула провідного значення, співвідносного з *Res Publica* [7], лише після підписання 15 травня та 24 жовтня 1648 р. мюнстерської й оснабрюкської частин Вестфальського мирного договору [8]. Вплив

нової термінології у політико-правовому світогляді Нового часу вже простежується на прикладі Піренейського мирного договору (Tratado de los Pirineos), що 7 листопада 1659 р. підбив підсумки франко-іспанської війни за Фландрію, Руссільйон та Каталонію (1635-1659) [9].

У перекладі з латинської та, відповідно, італійської мов, поняття Stato (італійська множина — Stati) первісно означало «становище» або «стан». Водночас, кореневий для Stato стародавній латинський іменник Status перекладається як «перебування», «стояння», «положення», «статус». Кінцева конотація слова Status може осмислюватися лексемами «статика», «незмінність», «непорушність» [10].

Лінгвісти виводять походження іменника Status від прадавнього латинського дієслова Stare, корінь якого — «sta» — вказує на спільне індоєвропейське походження з дієсловом «стояти» (англійською — to stand, німецькою — stehen). Відтак, у сучасній італійській мові іменник Stato досі означає не тільки «державу», «державність», але і цілком побутові термінологіями — «становище», «стан». До прикладу, словосполучення «стан духу» італійською перекладається як stato d'animo.

В будь-якому разі, моя позиція ґрунтується на підході лінгвістичної антропології, оскільки саме латинсько-італійське означення «держави» словом Stato зумовило появу зрозумілих усім сучасних аналогів: англійського State, французького État, німецького і нідерландського Staat, східно-романського (румунського) Stat, іспанського та португальського Estado і навіть чеського та словацького Stát. Отже, увесь латинізований Християнський Світ, що тією чи іншою мірою контролювався Римсько-Католицькою Церквою впродовж XIII-XV ст., запозичив модифікований термін Status. І це спровокувало докорінну зміну уявлень про «державність» шляхом конотативного переходу від «спільної справи» (res publica) до «стабільності» (stato). Зрештою, саме таким видається пояснення феномену «національної держави» (німецькою — Nationalstaat, латиною — Status nationalis), котрий зародився в процесі політичної кризи Римсько-Католицької Церкви і підтримувався розмаїтими протестантськими рухами XVI-XVII ст. [11].

Ключова мета представленого дослідження — проаналізувати еволюцію значень латинського терміна status та похідного італійського поняття stato на тлі римсько-імперських уявлень про «державність», в умовах середньовічного континуїтету та на прикладі ключових ранньомодерних підходів (Ж. Боден, Н. Макіавеллі).

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети використовувалася методологія, що охоплює низку підходів і методів. Так, епістемологічний підхід дозволив узагальнити ідеї про status і stato через призму «знання про

знання», де політична культура доби Римської імперії, Середньовіччя та раннього Нового часу виступає цілісною системою, органічно продовжуючи напрацювання попередніх епох. Історіографічний метод визначив специфіку роботи з літературними джерелами, орієнтовану на органічне поєднання творчого доробку представників германістичного, романістичного, синтетичного напрямків. Лінгвоантропологічний метод зумовив історико-етимологічні пояснення ключових понять проведеного дослідження. Структурно-функціональний метод сприяв диференціації найголовніших рис римського республіканізму та системи сюзеренітету-васалітету. Системний метод застосовувався для виявлення загальних тенденцій, притаманних пострімській політико-правовій думці християнської Європи.

Результати дослідження

Генеza понять «status» і «stato» та чинники римського спадку. Безсумнівно, генеzu поняття Status слід пов'язувати з періодом політичного розквіту племінного об'єднання етрусків на Апеннінському півострові (IX-VI ст. до н. е.) [12]. Загальновідомо, що формування самостійної політичної одиниці Urbs Roma стало можливим унаслідок федеративного об'єднання трьох «триб» (племен): етрусської, латинської та сабінянської. Злиття діалектів різних центральноіталійських племінних угруповань конституювало унікальну латинську мову та змусило перших мешканців Міста Рима запозичити багато сакрально-релігійних і політичних термінів у високо розвиненої культури етрусків [13]. Навіть саме латинське поняття «цивілізація» мало етрусське походження. У будь-якому разі, загальноживані політико-правничі терміни Стародавнього Риму — Senatus, Imperium, Potestas, Fas, Ius — однозначно були запозичені римлянами в етрусків [14, р. 35-49].

За часів Regnum Romanum (754-509 pp. до н. е.) поняття Status, ймовірно, застосовувалося для проголошення постійності (стабільності) верхньої влади Римського Народу (Populus Romanus). Таке значення органічно перейшло в систему політичного ладу Римської Республіки — Res Publica Populi Romani (509-27 pp. до н. е.) [15].

Республіканська епоха Стародавнього Риму вирізнялася спробами процедурної сакралізації «імперіуму» Римського народу (тобто верховенства влади, приналежної спільноті вільних римських громадян). Тоді слово Status використовувалося в публічних церемоніях ius fetiale — молитвах і словесних заклинаннях, спрямованих на утвердження магічної незмінності й вічності верховної влади [16]. Отже, Римський Народ, як джерело і носій влади imperium, шляхом утвердження успішності власної верховної влади у колективній свідомості, самоідентифікувався в якості уособлення статичності та непорушності політичного розвитку. Означені етико-філософські

якості зводилися римськими ораторами та філософами до рангу найвищих чеснот римської цивілізації (підкреслюю, що йдеться про спроможність Римського Народу досягати стабільності й незмінності у політичному курсі «республіки»). Відповідно, статичність і незмінність, незалежні від усіх зовнішніх обставин, були суттю популярного стоїчного світогляду [17].

Таким чином, усі соціальні групи Римського Народу, що виступав джерелом і носієм влади *imperium*, мали свій власний особливий *status* [18]. До прикладу, вільні римляни володіли статусом громадян у межах *Urbs Roma*, чиновники і політики — статусом магістратів або сенаторів, багаті спадкові аристократи — статусом патриціїв, тоді як вихідці з нижчих соціальних груп характеризувалися статусом плебеїв. Протистояння між патриціями та плебеями на початковому етапі Римської Республіки не стільки відображало майнову боротьбу, скільки закономірну конфронтацію статусів, а отже, було класовим за своєю сутністю. Наприклад, аристократ, який володів великими сільськогосподарськими угіддями, отримував соціально-економічний статус латифундиста [13].

Дозволю собі ще раз наголосити, що в більшості слов'янських мов дослівний переклад терміна «статус» справедливо означає «становище» або «стан». Йдеться про екстрапольовану назовні форму буття, звідки й виникла специфічна публічно-правова конотація цього терміна. Відтак, статичність життєвого положення індивіда, відображена місцем людини у соціальній ієрархії спільноти, визначала статус окремих громадян і громадських об'єднань у Римі [18]. Із міжособистісних статусів виникли римські колегії — попередники середньовічних цехів. Такі професійні угруповання повноправних громадян склали первинну «статусність» груп римського населення («колегіальність»). Згодом ці об'єднання потрапили в клієнтську залежність від окремих аристократів-патронів, що зробило їх активними учасниками політичної боротьби та безпосередніми прототипами політичних партій (латиною: *pars* — частина, *partes* — частини) [14].

Із системи патрон-клієнтських зв'язків, закріпленої на рівні *Ius Patronatus*, постали перші партійні «статуси», надані окремим групам громадян [19]: маріанці (прихильники диктатора Гая Марія, 107-99 рр. до н. е.), сулланці (прихильники диктатора Сулли, 82-79 рр. до н. е.), помпеянці (прибічники Гнея Помпея, консула в 70, 55, 52 рр. до н. е.), цезаріанці (прибічники диктатора Гая Юлія Цезаря, 49-44 рр. до н. е.). Внаслідок поширення патрон-клієнтських відносин у глибоко стратифікованому римському суспільстві — з поділом на ремісничі, торговельні та аграрні статуси — перераховані політичні *partes*, названі на честь своїх лідерів, замінили давнє протистояння поміж чітко вираженими соціально-економічними статусами — патриціями й плебеями [15].

Трансформація функцій урядових магістратур, відповідальних за здійснення влади *imperium* або *potestas*, що сталася за правління першого принцепса-імператора Октавіана Августа (27 р. до н. е. — 14 р. н. е.) вплинула й на розуміння «політичного статусу» новонародженої Римської імперії [20]. Так, період принципату в *Imperium Romanum* (27 р. до н. е. — 284 р. н. е.) остаточно закріпив розуміння статусу як юридичного положення особи. Поняття статус відкрито асоціювалося з «юридичною особою», формуючи теоретичне підґрунтя уявлень про правову суб'єктність [17]. Щоб стати учасником правовідносин, кожна особа мусила володіти визначеним типом правосуб'єктності. Це поняття швидко поширилося з приватного у сферу публічного римського права [18].

В «Місті Рим» (*Urbs Roma*) правосуб'єктними визнавалися лише ті особи, що наділялися суб'єктністю на підставі постанов Сенату і правових рішень магістратів [14]. Як приклад, усі вільні громадяни володіли правосуб'єктністю в сфері укладання цивільних угод. Водночас, ремісничі колегії не могли укладати торговельні угоди, які належали до виключної компетенції купецьких об'єднань. Купці не мали права втручатися в справи ремісників, а разом вони не мали достатніх повноважень, аби контролювати представників галузі сільського господарства. Обмеження стосувалися також аристократії, оскільки незважаючи на приналежність патриціїв і латифундистів до вищої верстви, їм офіційно заборонялося займатися торгівлею та реалізовувати будь-які купецькі ініціативи [13]. Скажімо, за республіканських і принципатних часів, купецька діяльність належала винятково до компетенції вершників і самих купців, тоді як аристократам заборонялося прямо здійснювати фінансові операції. Хоча на практиці багато хто з них займався лихварством і спекуляціями опосередковано, однак суспільна думка суворо засуджувала такі дії кандидатів на посади консулів, магістратів, сенаторів.

Після встановлення публічно-правового режиму домінують поняття *status* дедалі частіше використовувалося задля характеристики суто політичних відносин [21]. До прикладу, племена федератів-варварів мали «федератський статус», що вказував на їхній юридичний зв'язок із римськими імператорами [22]. Залежні «царі» та «королі» володіли клієнтським статусом, що зобов'язував їх слухатися римського імператора в якості свого патрона. Відповідно, визначення «статусу федератів» або «статусу імператорського клієнта» мало на меті зафіксувати статичність і незмінність публічно-правових відносин між Римом і залежним правителем [23]. Завдяки правовому режиму *lex foedus*, умовний «варвар» отримував інструмент участі в публічному житті Риму: він не мав громадянства, але володів федератством, що робило його римським підданим [24]. Як і у випадку з

ремісничими чи аграрними колегіями, вільнонароджений у громаді федератів автоматично набував такого статусу й передавав його власним дітям.

Принцип володіння статусом свідчив про його вічність, спадковість та незмінність [13]. Статус можна було змінити лише за рішенням домінуса-імператора або згідно з постановою Римського Сенату. Самочинна зміна власного статусу громадянином або соціальною групою видавалася неможливою [14; 17]. «Статус» підлягав настільки сильному юридичному регулюванню, що навіть ті політичні об'єднання, які після дезінтеграції Західної частини Римської імперії у V ст., втратили постійний зв'язок із офіційним Новим Римом (Константинополем), продовжували *de jure* вважатися офіційними федератами та підлеглими східноримського імператора [25]. Для підтвердження можна згадати як королівство англів у Британії, так і королівство свевів у Лузитанії.

Отже, поняття «статус» позначало стабільність і вічність дії римського права. «Статус» визначав обсяг правової суб'єктності громадян та залежних від Імперії осіб. Таким чином, Римська імперія до 395 р. володіла «статусом» єдиної цивілізованої і християнської держави у Всесвіті («Ойкумені»), що автоматично робило її також єдиною державою в усьому *Pax Christiana* і, за допомогою комплексу ідей римського месіанізму, дозволяло позиціонувати себе претендентом на єдину та унікальну державність у всьому світі [26]. Принаймні після остаточної християнізації всіх людей на Землі («в Ойкумені») не могло залишитися тих, хто б не прийняв влади римського імператора в тій чи іншій формі. Імперія прирівнювалася до поширення нової світової релігії, робилася залежною від політичних ідей, сформульованих християнськими проповідниками. Поза межами Імперії християнство втрачало потужну інституційну опору, що змушувало вищих духовних осіб ототожнювати *Imperium Romanum* із *Pax Christiana*, а *Pax Christiana* — з *Pax Romana*. Християнізація та романізація йшли пліч-о-пліч [27]. Відповідно, у періоди доміну та східного (візантійського) континенту Римська імперія спромоглася ідентифікувати свій *status* у якості «єдиної християнської держави» [28].

Римська імперія та її республіканський статус. Окрім усього зазначеного, римляни (зокрема і східні римляни — візантійці) наділяли самі себе статусом єдиної повноцінної цивілізації у світі. Будь-яка інша форма «державності» вважалася априорі неможливою, оскільки могла виникнути виключно в варварському середовищі. Всі інші політії розглядалися як недостойні найменування «держави» [26]. При цьому, в термінології римлян сучасне поняття «держави» відповідало кожній із трьох характеристик власне римського політичного утворення — *Res Publica Populi Romani*, *Urbs Roma*, *Imperium Romanum* [3]. У той же час, ці три синоніми сучасної «держави» (*stato*) вживалися у Римській імперії виключно щодо неї самої.

Де-юре статусом «держави» чи «республіки» не наділялися ані ворожа Персія, ані Індія (об'єкт значного торговельного інтересу для римлян), ані Китай (віддалений експортер шовку та інших предметів розкоші для римських жінок). Відповідно, у власному баченні системи міжнародних відносин, status повноцінної державності як «республіки», «міста» чи «імперії» з гордістю носила винятково Римська імперія.

Ця ситуація у сфері суспільної свідомості та імперської ідеології почала поступово змінюватися впродовж IV-VI ст., коли на дипломатію наклало серйозний відбиток так зване «Велике переселення народів» [25]. Масштабні міграції, політична дезінтеграція створеної Феодосієм Великим (379-395) Західної частини Римської імперії, масоване надання *lex foedus* варварським племенам і цілим народностям, що поселялися в межах Імперії, призвели до зміни римсько-візантійських уявлень про світовий правопорядок. Ключові військові союзники надалі отримували більше почесностей від східноримських (візантійських) імператорів, вважалися тепер більш правосуб'єктними, здобували ознаки політичної самостійності [29, р. 1-8]. Імперія доби доміну мусила більше зважати на загрози з боку сильних ворогів і на значення великих торгово-економічних партнерів, що супроводжувалося розширенням географії римсько-візантійської дипломатії. Інтенсифікація посольських місій і тексти укладених угод свідчать на користь цього твердження.

На початку VII ст. відбулася капітальна зміна поглядів на світ, в рамках яких Римська імперія все ще продовжувала вважатися єдиною та унікальною державою, але вже тільки в системі Християнського Світу, виокремленого завдяки широким географічним контактам із Ойкумени. Відповідно, поза *Rex Christiana*, римська міжнародно-правова доктрина «визнавала» існування цілком самостійних цивілізаційних сил (Ірану, Індії, Китаю). Зрештою, такий підхід привів у VII-VIII ст. східноримських імператорів та залежних від них варварських «королів» до визнання Арабського Халіфату [30].

Вся ця система «визнання» рівноправності та рівноцінності, з урахуванням факту існування «держав» високого рівня та слабко організованих «квазідержавних» утворень, була початковою стадією еволюції уявлень про «міжнародно-правовий статус». Очевидно, що з погляду римського публічного права, простого декларування власної «державності» видавалося недостатнім для реального отримання такого status. Кожна державність мала бути визнаною юридичним і дипломатичним шляхом — через обмін посольствами та взаємне прийняття у публічній політичній риторичі. Справедливо буде зазначити, що подібні концепції розроблялися також китайською, індійською, іранською політичними думками, перетворюючи

інститут «міжнародно-правового визнання» на універсальну передумову того, щоб держава вважалася державою [3, р. 16–31].

У сучасній юриспруденції система «міжнародно-правового статусу» держави безпосередньо впливає на зміст і форми її «міжнародної правової суб'єктності» [31]. Отже, різні правові системи правознавства пішли прокладеним римлянами шляхом, за яким саме *status* визначає юридичну суб'єктність [11, р. 222–238].

Зазначені термінологічні міркування народилися в лоні римського приватного права, визначивши «статус» громадянина і, ширше, уявлення про соціальну сутність людини у Римській Республіці та Римській імперії [32]. Оскільки римське приватне право повністю визначало семантику й термінологію римського публічного права, то категорії статусу й суб'єктності громадян або професійних колегій поступово стали визначальними також для статусу й суб'єктності самої держави, а на додачу ще й для її внутрішньої та зовнішньої політики.

«Статус» Риму розкривався через уявлення про його вічність, незмінність, стабільне тисячолітнє панування [28]. Завдяки цій екзистенційній конотації «статусу» в римському публічному праві, термін *Stato* набув ключового значення: «статичне володарювання», «постійне панування», «стабільна влада». Ніхто не сперечатиметься, що кожна «держава» претендує саме на стабільність власної влади. З погляду античної філософії, стабільність дорівнювала успішності, правильності та раціональності [20]. Так, римський месіанізм, що офіційно проголошував розумність римської цивілізації, вважав стабільність, принесену римськими арміями завойованим провінціям і народам, найвищим благом, яке всі люди — і вільні, і невільні — повинні були захищати в рамках *Res Publica Populi Romani*, тобто «спільної справи Римського Народу».

Отже, сенси понять «спільне благо» і «спільна справа», закладені в фундамент латинського словосполучення *res publica*, в системі римського права розкриваються як суспільний обов'язок докласти активних зусиль задля збереження стабільності (*stato*) в існуючому суспільно-політичному стані (*status*).

Сюзеренно-васальна система і суспільні статуси. У сфері римського *ius privatum* паралельно формувалася концепція стабільності (сталості) юридичної особи, котра артикулювала правосуб'єктною лише ту особу, що не змінювала своєї сутності.

Будь-яка зміна правового стану людини визнавалася незаконною, якщо вона здійснювалася без санкції відповідного магістрату [17]. Людина не могла сама звільнити себе з рабства, не могла перестати бути колоном, не могла займатися торгівлею зерном, якщо була патрицієм [18]. Будь-який

вихід із стабільності як статусу класифікувався порушенням закону і підлягав покаранню. Декларативність юридичних осіб цілковито заперечувалася, всі юридичні особи зобов'язувалися отримувати визнання Сенату і магістратів. Тільки офіційне визнання могло б дозволити їм претендувати на захист своїх прав у судовому порядку.

Становлення феодальної суспільно-політичної системи «сюзеренітет-васалітет» (*suzeraineté-vassalité*) відбувалося не всупереч римській ідеї державності, а в її контексті, репрезентованому за Середньовіччя імператорами Східної Римської імперії, Священної Римської імперії германської нації та Римським Папством [11, р. 222-238]. Ці три претенденти на єдину й виняткову державність у *Rex Christiana* намагалися заручитися офіційною васальною підтримкою з боку великих феодалів — королів, герцогів і графів. Отож, завдяки визнанню «римської» сутності всього Християнського Світу (*Rex Christiana*), номінальна *Imperium Romanum* продовжувала своє існування [28].

В якості «юридичних осіб», королі, герцоги і графи мали певний обсяг сюзеренних і васальних прав, які складали їхню особисту правову суб'єктність [33]. Таку суб'єктність слід вважати «обмеженим сюзеренітетом», оскільки влада короля над герцогом стабільно обмежувалася «необмеженим сюзеренітетом» імператорів і Папи. Велика хартія вольностей 1215 р., видана англійським королем Іоанном I Безземельним (1199-1216), та скликання Генеральних штатів у 1302 р. французьким королем Філіппом IV Красивим (1285-1314) уперше спробували обґрунтувати автономію королівської влади щодо імператорсько-папських політичних прерогатив інструментарієм підтримки з боку всіх соціальних верств з-посеред сформованих у тодішніх Франції та Англії суспільств [34].

Сучасні історики права та політичні теоретики називають це політичне обґрунтування автономії «станово-представницькою монархією», оскільки перші англійські та французькі прообрази парламентів скликалися задля демонстрації «єднання» суспільних сил [35]. Подібні протопарламенти наповнювалися представниками різних станів-статусів, які староанглійською і старофранцузькою мовами називалися *State* і *État* відповідно. Обидві лексеми характеризували стани, що підтримували королівство в представницьких магістратурах. *Stato* набуло нового соціального звучання, позначивши суспільні структури та їхню диференціацію, символізуючи соціальну стратифікацію населення тієї чи іншої християнської країни [36]. А втім, найуживанішим синонімом держави в межах *Rex Christiana* все ще залишався термін *Res Publica*, що зумовило вторинну політико-термінологічну роль поняття *Stato* аж до започаткування Мартіном Лютером протестантської Реформації у 1517 р. [37].

Смислове навантаження політико-правових термінів кардинально змінилося завдяки трактатам Нікколо Макіавеллі (1469-1527) та Жана Бодена (1530-1596).

Світський *souveraineté* замість імперського *suzeraineté*. Жан Боден (1530-1596) запропонував поняття *souveraineté* не просто як аналог римського *imperium*, а саме як авторське бачення системи «державності» («республіки») [1]. Володіння суверенітетом Жан Боден прирівнював до державності і, відповідно, сама держава (*res publica*) цілком могла називатися *souveraineté*. Водночас боденівське розуміння «суверенітету» походило з правових обґрунтувань сюзеренно-васальної системи та враховувало рівень теоретичної розробленості «необмеженого сюзеренітету». Власне, «суверенітет» Бодена підміняв собою сюзеренітет римських імператорів і Римського Папства, вимагаючи надати світським королям Європи всю повноту необмежених повноважень імператорів або Папи [38].

«Суверенітет» прирівнювався Жаном Боденом до поняття, котре сьогодні можна охарактеризувати як «державність» (*statehood*), тоді як «держава» (*res publica*) прирівнювалася до «королівства». Як і у випадку з давньоримською термінологічною триєдністю *Res Publica Populi Romani*, *Urbs Roma* та *Imperium Romanum*, Жан Боден вживав поняття «суверенітет», «імперіум», «республіка», «королівство» для позначення однієї і тієї самої структури, майже як синоніми [39]. Як історичний термін для позначення «держави» він усе ще використовував «*res publica*», але натомість активно популяризував ідею про тотожність «суверенної влади» (зокрема, суверенної влади короля) та повноважень рівня *imperium* (тобто імператорства у Священній Римській імперії германської нації чи понтифікату в Римсько-Католицькій Церкві).

Отже, сам Жан Боден та його французькі й нідерландські послідовники намагалися вбачати джерела влади світських королів Європи в аналоговій моделі давньоримського та пізнішого папського «імперіуму» [40]. За своїм політико-правовим значенням, *souveraineté* виконував цю аналогову функцію. На мій погляд, нове поняття, відповідаючи вимогам Нового часу, просто приховувало амбіції світських правителів — не тільки позбавити імператорів і Римського Папу зумовлених релігією повноважень, але «проковтнути» ці повноваження, зробити їх своїми. Королівська влада, таким чином, рухалася у бік абсолютизму і автократизації, що не могли надалі терпіти додаткових втручань з боку будь-яких імператорів або церковних ієрархів (того ж римського понтифіка). Християнський Світ потрапив у важку соціально-політичну кризу. Зрештою, офіційні інституції традиційного *Rex Christiana* — Папство і Священна Римська імперія — змогли прийняти трансформовану політико-правову реальність та її

нову термінологію лише після 24 жовтня 1648 року, коли було укладено останню Вестфальську угоду [7].

Макіавеллізм: розмежування «республіки» і «принципату». Ідеї Жана Бодена ніколи не знайшли б такого політико-правового сприйняття, якби не макіавеллістські концепції, взяті на ідеологічне «озброєння» світськими правителями Європи [41]. Акцентую: Нікколо ді Бернардо Макіавеллі (1469-1527) уперше запропонував поняття *Stato* як щось сутнісно важливіше, ніж *Res Publica*. Так, макіавеллівське *Stato* зміщувало акцент у бік «постійності» та «вічності» державно-політичних утворень, нівелюючи початкові соціально-економічні конотації, пов'язані з латинською кореневою лексемою *Status*. Мабуть, дослівний переклад макіавеллістського *Stato* словом «державна» найбільш достовірний, оскільки сам теоретик хотів під *Stato* розглядати «те, що тримається завжди і за всіх обставин», «те, що є усталеним» [42].

Філософ зазначав: «Всі панства, всі власті, які панували і панують над людьми, були і є або республіками, або єдиновладно керованими принципатами» [43]. Отже, за Макіавеллі, всі *Stati* поділяються на *Repubbliche* та *Principati*. Недарма назва його трактату в оригіналі 1513 р. звучала як *De Principatibus* («Про принципати»), а опублікована в 1532 р. версія мала назву *Il Principe* («Принцес»). Розуміючи, що до початку XVI ст. італійські діалекти встигли значно відмежуватися від пізньоантичної латини, все ж бачимо: у назві найвідомішого та фундаментального для ранньомодерної Європи твору Нікколо Макіавеллі містяться суто римські політико-правові терміни імперського періоду [44].

Написаний, але не виданий за життя текст філософ назвав *De Principatibus* (1513); видавці змінили назву на *Il Principe* (1532). В обох випадках мова велася про римський титул принцепса та форму державного режиму ранньої Імперії — принципат. Саме ці визначення (принципат, влада принцепса) Макіавеллі обрав як базові для найменування тієї форми правління, яку сьогодні історики, юристи та політичні науковці частіше за все називають монархічною [43].

«Принципат» як форма державного правління, тотожна «монархії», визначається Макіавеллі у вигляді «держави (*Stato*), керованої одноособно». Принципату протиставляється республіка — форма державного правління, за якої влада розподіляється між учасниками громадянського колективу. Цим своїм твердженням Макіавеллі вже в першому розділі трактату рішуче поривав із домінуючою практикою вживання єдиного поняття «республіка» для вираження сенсу «держави». Він показав, що «республіка», включаючи Римську Республіку 509-27 рр. до н. е., може розглядатися виключно через призму форми державного правління [42].

Втім, і поняття «принципат» як означення монархічного правління не позбавлене суперечностей, адже в епоху принципату (27 р. до н. е. — 284 р. н. е.) Римська імперія формально зберігала демократичні інституції принцепс-імператор офіційно обіймав усі найвищі республіканські магістратури, проходив процедуру демократичного обрання і затвердження Сенатом [18]. Відтак, справжній римський принципат був започаткований Октавіаном Августом (роки правління: 27 р. до н. е. — 14 р. н. е.) з метою збереження ілюзії неперервності республіканських інститутів у римському суспільстві, світогляд і філософія якого понад усе цінували стабільність, стійкість і незмінність [15].

Однак деякі розбіжності між літературною латиною та «вulgаризованими» народними діалектами дозволили Макіавеллі знехтувати республікансько-демократичним походженням принципату як форми політичного режиму на користь його суто адміністративної інтерпретації [42]. В італійських діалектах пізнього Середньовіччя терміном *principe* позначали сеньйорів середнього й вищого рівня, іноді герцогів чи графів, які управляли порівняно невеликими феодами. Зрештою, *il principe* утвердилося як форма ввічливого звертання до титулованого феодала. Також «принцями» прозвали спадкоємців феодальних династій. Згодом лексема *prince* поширилася з Італії на всі романізовані регіони Західної Європи.

У середньовічній Італії *principe* і *princers* позначали особу-сеньйора, що мав справжню владу та політичну суб'єктність. Це значення, хоча і на локальному рівні, але відтворювало важливі аспекти конотації терміна *princers* за Римської імперії, позначаючи фігуру з реальною владою і політичною дієздатністю, тоді як юридична суб'єктність такої фігури потребувала інституційної підтримки Сенату та інших республіканських магістратур [45].

На думку Макіавеллі, важливо не те, що написано у нормативних документах, а те, як система управління вибудовується в реальному житті. Справжній «принцепс», як і в Римській імперії, має боротися не за фіктивну та номінальну владу, що надається юридичними документами, а виключно за ту владу, яку він зможе застосовувати постійно та на практиці. Ось чому юридичні інструменти, згідно з макіавеллістською логікою, непридатні для вивчення та характеристики політичної влади. Через таку спробу розмежувати владу формальну («юридичну») та владу фактичну («політичну»), деякі політичні мислителі іменують флорентійського філософа «першим політичним науковцем». А втім, детальне вивчення всіх трактатів Макіавеллі пояснює його позицію як неухильний політичний реалізм, який не може посылатися на ідеальні системи чи утопічні проекти. Отже, весь дискурс поділу наук про державу на юридичні, що вивчають ідеальний образ держави та політичні, що вивчають реальний образ держави,

можна вважати макіавеллістською логікою, притаманною дуалістичному Новому часу [41].

Звісно, трактат Макіавеллі «Il Principe» покликаний дати комплекс практичних порад європейським монархам щодо зміцнення режиму їхньої особистої влади. Проте, з погляду розвитку політико-правової теорії, Макіавеллі зробив ключовий крок до сучасності — він поставив поняття «Stato» на вищій щабель порівняно з поняттям «Res Publica». Дуже поступово, але завдяки цьому макіавеллістському інтелектуальному поштовху, «республіка» стала простим різновидом «держави» [42]. Раніше ж «республіка» і була «державою» у повному сенсі цього слова [3].

Завдяки праці Макіавеллі, почався притаманний сучасній теорії держави поділ основних форм державного правління на «республіканську» та «монархічну» [46]. Отже, своїм маленьким трактатом флорентієць визначив вектори розвитку цілої політико-правової теорії Нового часу. Сюди належить і макіавеллістська спроба обґрунтувати право фактичного повновладдя світських монархів [42]. Жан Боден у 1576 р., хоч і протиставив свою теорію суверенітету позиції Нікколо Макіавеллі, але, по суті, розвинув ідею королівської абсолютної влади аналогічно — як влади світських принцепсів [47, р. 17-34].

Тим не менше, незважаючи на доволі розмаїту критику, завдяки доступному широкому загалу стилю трактату «Il Principe» (в т. ч. типологічному порівнянню правителів із левом і лисицею), позиція Макіавеллі стала загальновідомою. А те, що загальновідоме, згідно із соціально-психологічною закономірністю, досить швидко стає загальноприйнятим, а подекуди, що особливо прикро, — і «правильним». Слова Макіавеллі, написані з позиції політичного теоретика, що відкинув юридичну природу владних повноважень, зрівнювали всіх правителів у їхньому «статусі», що дозволяло розробити єдину політичну концепцію Stato як будь-якого осередку територіально організованої стабільної влади. Поступово макіавеллізм почав жити своїм власним життям, незалежним від первісних установок автора. Всупереч волі самого Макіавеллі, його напрацювання перетворилися на теоретичний фундамент для ідеологічних ворогів Папства та римсько-імперської ідеї — протестантських феодалів і світських королів [про наслідки для XIX ст. див.: 48, р. 1123-1152].

Висновки

Проведений огляд дозволяє сформулювати низку принципів політико-історичних тенденцій:

1. Сучасне поняття stato, розповсюджене в європейських мовах і, відповідно, сприйняте міжнародним правом, є похідним від латинського іменника status, що перекладається як «положення». Особливості

формування термінології римського права дозволяють говорити про ймовірність етрусського походження цього поняття та віднести його до найдавнішого пласту латинських лексичних запозичень. Впродовж «царського» та «республіканського» періодів давньоримської історії поняття *status* позначало стабільність і незмінність організованого порядку на початковій території трьох триб (етрусської, сабінянської, латинської).

2. Сакралізована система *ius fetiale* в Стародавньому Римі ідеалізувала словосполучення «Римський Народ» і наполягала на тому, що суб'єктність римського політичного утворення реалізується органами влади («магістратурами») на підставі прямого чи опосередкованого доручення від «Римського Народу». В контексті *ius fetiale*, римський політичний лад не мав традиції монархічної самоідентифікації і мав нахил до реального чи уявного колективізму. «Общинний» характер римської політики унаочнюється її офіційними найменуваннями, що використовувалися нормативними актами — *Urbs Roma*, *Res Publica Populi Romani*, *Imperium Romanum*. Про важливу роль наративу усупільнення в римській політичній культурі свідчить також використання поняття *status* для визначення приналежності індивідів до інституту громадянства, соціальної верстви, виробничої колегії тощо.

3. Після встановлення *Res Publica* в 509 р. до н. е. та її трансформації в Імперію після реформи Октавіана Августа в 27 р. до н. е., римська політична думка позиціонувала термін «республіка» в якості специфічної категорії, відповідної сучасній «державі». Поняття *status* мало важливу конотацію, відображаючи стабільність, непорушність та вічність політичної організації римлян. *Status Romanus* його носія передбачав унікальність та неповторність, схильність до месіанства. За доби доміанату ця конотація органічно доповнилася християнським світовідчуттям і вплинула на візантійські ідеї політичної богообраності Римської імперії як *Imperium Romanum Christianum*.

4. Середньовічна диференціація західного та східного християнства, що відбувалася на фундаменті адміністративного поділу Римської імперії на Східну (Візантію) та Західну частини, не знищила ідеологему політичної єдності колишніх мешканців римського політичного простору. Насправді *Imperium Romanum Christianum* видавалася юридичною реальністю середньовічним християнам. Цьому сприяли різноманітні прояви континуїтету, що проявлявся продовженням функціонування інституту імператорів (не лише візантійського на Сході, але й західного — спершу з-посеред Каролінгів, а потім з числа німецьких королів), а також намаганням Римського Папства перейняти частину імператорських повноважень.

5. Модель середньовічного континуїтету Імперії стала можливою внаслідок специфічного трактування поняття *status*, яке знайшло втілення

в юридичній системі сюзеренітету-васалітету. Так, імператори (Візантії та Священної Римської імперії) вважали себе істинними римськими імператорами та претендували на сюзеренітет над усіма світськими володарями (передусім королями, а також герцогами і графами) в межах колишніх римсько-імперських провінцій. Зростання аналогічних амбіцій демонстрували також Римські Папи, котрі зрештою задекларували ідею здійснення сюзеренітету над самими імператорами. В свою чергу, васалами імператорів вважалися королі, васалами королів виступали герцоги, васалами герцогів постулювалися графи. Поняття «сюзерен» і «васал» пронизувало правовідносини цілого *Rex Christiana* та відображало особливості статусу тогочасних учасників політичних процесів. Упродовж XIII-XIV ст. Французьке й Англійське королівства, протестуючи супроти юрисдикційних претензій Священної Римської імперії та почасти Римського Папства, стали місцями розповсюдження понять *State* і *État*, що вживалися для позначення «верств» («суспільних станів») у нових представницьких інституціях (наприклад, у французьких Генеральних штатах).

6. Французький політико-правовий теоретик Жан Боден сформулював поняття *souveraineté* як аналог римського *imperium* (верховної влади) та як авторський синонім «державності». Концепція «суверенітету» мусила замінити співзвучну та близьку за значенням концепцію «сюзеренітету». Адепти Жана Бодена небезпідставно вважали «сюзеренітет» складовим елементом папських та імператорських претензій на верховну владу над королівствами, тоді як ідея «суверенітету» наполягала на праві цих партикулярних королівств Європи самостійно розпоряджатися контрольованими територіями. Безумовно, самостійність вимагала політики централізації, що була ворогом системи сюзеренітету-васалітету.

7. Флорентійський теоретик Ніколо Макіавеллі диференціював поняття «республіка» та «принципат», визначив передумови сучасного вчення про форму держави, запропонував послуговуватися похідним від латинського *status* італійським терміном *stato* там, де раніше домінуючу роль відігравала «республіка». Відмова популярних політичних наративів від «республіки» та перехід до ідеалізації «монархій» у Західній Європі свідчили про бажання позбутися провідної юридичної та суспільно-ідеологічної ролі Римсько-Католицької Церкви. В цьому контексті, сучасне міжнародно прийняте означення «держави» (*stato*) залишається продуктом абсолютистської секуляризації, найкраще втіленої у поствестфальських мареннях про «національну державу».

Список посилань / References

1. Bodin, Jean. (1993). *Les six livres de la République. Un abrégé du texte de l'édition de Paris de 1583.* Paris: Librairie générale française, Le Livre de poche. 607 p.

2. Bodin, Jan. (1958). *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. LXXVI+646 s.
3. Melnyk, Viktor. (2022). Official titles of Roman-Byzantine and Persian political entities as an information source about the form of the state and its international legal personality discourse. *Law and State Management*, 2, 16 – 31. <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.2.2>
4. Babel, Rainer. (2021). *Der Frieden von Cateau-Cambrésis 1559*. In Verena Arnke, Markus Rohrschneider, Iris Schmidt-Voges, Susanne Westphal, & Joachim Whaley (Eds.), *Handbuch Frieden im Europa der Frühen Neuzeit / Handbook of Peace in Early Modern Europe* (pp. 857 – 876). Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg. <https://doi.org/10.1515/9783110591316-042>
5. Becker, Anna. (2013). Jean Bodin on oeconomics and politics. *History of European Ideas*, 40(2), 135 – 154. <https://doi.org/10.1080/01916599.2013.796163>
6. Moatti, Claudia. (2020). Chapter 6: The notion of *res publica* and its conflicting meanings at the end of the Roman Republic. In *Libertas and Res Publica in the Roman Republic* (pp. 118 – 137). Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004441699_008
7. Schröder, Peter. (1999). The constitution of the Holy Roman Empire after 1648: Samuel Pufendorf's assessment in his *Monzambano*. *The Historical Journal*, 42(4), 961 – 983. <https://doi.org/10.1017/S0018246X99008754>
8. Kampmann, Christoph. (2021). The Treaty of Westphalia as peace settlement and political concept: From a German security system to the constitution of international law. In Marc Weller, Mark Retter, & Andrea Varga (Eds.), *International Law and Peace Settlements* (pp. 64 – 85). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108627856.005>
9. Valladares Ramírez, Rafael. (1989). *El Tratado de Paz de los Pirineos: una revisión historiográfica (1888 – 1988)*. Espacio, tiempo y forma. Serie IV, Historia moderna, 2, 125 – 138.
10. Glare, P. G. W. (Ed.). (2012). *Oxford Latin Dictionary*. Vol. I: A – L & Vol. II. Oxford: Oxford University Press. 2400 p.
11. Winkel, Laurens. (2004). The Peace Treaties of Westphalia as an instance of the reception of Roman law. In Randall Lesaffer (Ed.), *Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One* (pp. 222 – 238). Cambridge: Cambridge University Press.

12. Pallottino, Massimo. (1978). *La langue étrusque. Problèmes et perspectives*. Paris: Les Belles Lettres. 80 p.
13. Maškin, N. A. (2002). *Istorija starog Rima (9-o izd.)*. Beograd: Naučna. 590 s.
14. Capogrossi Colognesi, Luigi. (2014). *Law and power in the making of the Roman Commonwealth* (L. Kopp, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press. XXXII+370 p.
15. Loewenstein, Karl. (1973). *The governance of Rome*. Dordrecht: Springer. XXXI+502 p.
16. Walbank, Frank W. (1949). Roman declaration of war in the third and second centuries. *Classical Philology*, 44(1), 15 – 19.
17. du Plessis, Paul J. (2020). *Borkowski's textbook on Roman law (6th ed.)*. Oxford – New York: Oxford University Press. XVI+427 pp.
18. Mousourakis, George. (2007). *A legal history of Rome*. London – New York: Routledge. XI+282 pp.
19. Greenhalgh, Paul. (1981). *Pompey, the Republican prince*. London: Weidenfeld and Nicolson. XVI+320 pp.
20. Ligandro, Orazio. (2015). “Restitutio rei publicae” tra teoria e prassi politica. Augusto e l’eredità di Cicerone. *Annali del seminario giuridico dell’università degli studi di Palermo*, 58, 57 – 130.
21. Ibbetson, David. (2015). Chapter 3: Sources of law from the Republic to the Dominate. In David Johnston (Ed.), *The Cambridge Companion to Roman Law* (pp. 25 – 44). Cambridge: Cambridge University Press.
22. Stickler, Timo. (2007). The Foederati. In Paul Erdkamp (Ed.), *The Blackwell Companion to the Roman Army* (pp. 495 – 514). Oxford: Blackwell.
23. Melnyk, Viktor. (2024). The Roman Empire and the legal status of the Visigoths: The context of the Lower Danube war of 365 – 369. *Multidisciplinary Reviews*, 7 (Special issue), 1 – 8.
24. Sivan, Hagith. (1987). On Foederati, hospitalitas, and the settlement of the Goths in A.D. 418. *The American Journal of Philology*, 108(4), 759 – 772.
25. Musset, Lucien. (1965). *Les Invasions: Les vagues germaniques*. Paris: Presses Universitaires de France. 330 p.
26. Elder, Olivia. (2022). Citizens of the wor(l)d? Metaphor and the politics of Roman language. *The Journal of Roman Studies*, 112, 79 – 104.

27. Heather, Peter. (2022). *Christendom: The triumph of a religion*. Dublin: Allen Lane. XXIV+676 pp.
28. Heather, Peter. (2013). *The restoration of Rome: Barbarian popes and imperial pretenders*. London: Macmillan. XVIII+470 pp.
29. Melnyk, Viktor. (2024). The conquest of Italy by the Ostrogoths in 488 – 493 AD as a formal restoration of the power of the Eastern Roman Empire. *Salud, Ciencia y Tecnología – Serie de Conferencias*, 3, 1 – 8.
30. Luttwak, Edward N. (2009). *The grand strategy of the Byzantine Empire*. Cambridge, MA, and London: The Belknap Press of Harvard University Press. XIV+498 pp.
31. Strobeyko, Adam. (2022). The person of the state: The anthropomorphic subject of the law of nations. *Journal of the History of International Law – Revue d’histoire du droit international*, 25(1), 36 – 69.
32. Berger, Adolf. (1953). *Encyclopedic dictionary of Roman law* (Transactions of the American Philosophical Society). Philadelphia: American Philosophical Society. 480 pp.
33. Le Goff, Jacques. (2003). *L’Europe est-elle née au Moyen Âge?* Paris: Seuil. 352 p.
34. Schmidt, Tilmann. (1989). *Der Bonifaz-Prozess: Verfahren der Papstanklage in der Zeit Bonifaz’ VIII und Clemens’ V*. Köln – Wien: Böhlau. VIII+473 s.
35. Wolffe, Bertram P. (1971). *The royal demesne in English history: The Crown Estate in the governance of the realm from the Conquest to 1509*. London: George Allen and Unwin Ltd. 324 p.
36. Salter, Alexander William, & Young, Andrew T. (2023). *The medieval constitution of liberty: Political foundations of liberalism in the West*. University of Michigan Press. XIV+296 p.
37. Şencan, Selin. (2025). Renaissance humanism and Martin Luther: The birth of nation-states. *Dialog. A Journal of Theology*, 64, 45 – 52.
38. Pasquino, Pasquale. (2021). A genealogy of the concept of sovereignty and its metamorphoses. *History of European Ideas*, 1 – 7. <https://doi.org/10.1080/01916599.2021.1914935>
39. Franklin, Julian H., & Goldie, Mark. (1991). Sovereignty and the mixed constitution: Bodin and his critics. In James H. Burns (Ed.), *The Cambridge History of Political Thought 1450 – 1700* (pp. 298 – 328). Cambridge: Cambridge University Press.

40. Mortimer, Sarah. (2021). Sovereignty beyond natural law: Adam Blackwood's Catholic royalism. *History of European Ideas*, 48(6), 682 – 697. <https://doi.org/10.1080/01916599.2021.1975151>
41. Almási, Gábor. (2016). Experientia and the Machiavellian turn in religio-political and scientific thinking: Basel in 1580. *History of European Ideas*, 42(7), 857 – 881. <https://doi.org/10.1080/01916599.2016.1161531>
42. Donaldson, Peter S. (1989). *Machiavelli and mystery of state*. Cambridge: Cambridge University Press. XIV+227 p.
43. Machiavelli, Niccolò. (1994). *De principatibus* (Giorgio Inglese, Ed.). Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo. X+326 pp.
44. Byatt, Lucinda M. C. (2024). Politico vivere in Niccolò Machiavelli and Donato Giannotti: Monarchy, republicanism and mixed government in Florence. *History of European Ideas*, 50, 1 – 22. <https://doi.org/10.1080/01916599.2024.2354027>
45. Ardito, Alissa M. (2015). *Machiavelli and the modern state: The Prince, the Discourses on Livy, and the extended territorial republic*. Cambridge: Cambridge University Press. XII+327 p.
46. Metin, Abdullah, & Ünal, Serkan. (2023). Classifying forms of government on a global scale. *Asian Journal of Comparative Politics*, 8(2), 487 – 515.
47. Miglietti, Sara. (2018). Sovereignty, territory, and population in Jean Bodin's *République*. *French Studies*, 72(1), 17 – 34.
48. Burns, Gene. (1990). The politics of ideology: The papal struggle with liberalism. *American Journal of Sociology*, 95(5), 1123 – 1152.

Viktor Melnyk

PhD in Political Science, Assistant Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-5640-0351>

e-mail: melnyk1996ethnology@gmail.com

**FROM RES PUBLICA TO STATO: ANCIENT ROMAN AND
MIEVIAL TERMINOLOGIES OF THE CONCEPT OF THE
STATE AND THEIR EARLY MODERN TRANSFORMATIONS**

Abstract

This study explores the semantic evolution of the terms *status* and *stato* within Roman political thought, tracing their historical genesis and differentiating the specific connotations these terms acquired across Antiquity, the Middle Ages, and the Early Modern period. It is emphasized that the noun *status* initially bore no relation to the notion of the “state”, instead denoting an individual’s affiliation with a particular social stratum and carrying primarily socio-economic connotations that persisted through Late Antiquity and the medieval period. Against this background, the paper draws attention to the role of Roman *collegia* as prototypes for medieval guilds.

The analysis asserts that neither *status* nor *stato* possessed the meaning associated with the modern concept of the state in Antiquity or the Middle Ages. This applies equally to the Latin term *res publica*, which — despite its central role in Roman political-legal vocabulary — should not be equated with the contemporary understanding of statehood. Particular emphasis is placed on the influence of Etruscan linguistic and philosophical borrowings in shaping foundational concepts of Roman political theory.

The Roman Empire, during both the Principate and Dominate, formally identified itself as a *res publica* not only in terms of governmental form but also in its conceptual equivalence to the Greek *politeia*. Roman political culture, moreover, held a distinctly negative view of the Greek notion of monarchy, resulting in a rejection of monarchical or autocratic classifications of Roman statehood. Notably, many imperial institutions — including those of the

Byzantine continuation – retained nominally democratic procedures, such as the election of emperors and senatorial ratification of imperial decrees

The paper further delineates the notion of “limited sovereignty” held by kings, dukes, and counts, in contrast to the “absolute sovereignty” claimed by emperors and Roman pontiffs in the medieval context. It then examines the semantic development of state and état in pre-parliamentary British and French political thought, contextualizing Jean Bodin’s seminal contribution to the theory of sovereignty. Bodin’s conceptualization of sovereignty is argued to be functionally synonymous with the idea of statehood. The work of Niccolò Machiavelli is also examined in detail, with special attention to his role in popularizing the term stato in place of the classical res publica. Ultimately, the article contends that, in the Early Modern period, stato came to signify a secular statehood distinct from the Christian-imperial legacy embedded in res publica, associated with the ideology of translatio imperii.

Keywords: status, state, form of government, republic, Principate, Antiquity, Roman Empire, Middle Ages, emperor, Pope, suzerainty, vassalage, sovereignty, Machiavellianism.

Стаття надійшла до редакції 29.03.25

© Мельник В. М., 2025